

## Розділ 1. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 177.5:304.9

Романюк М. Д.

### СОЦІАЛЬНІ ДИСПРОПОРЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: НАПРЯМИ СКОРОЧЕННЯ ТА ВИРІВНЮВАННЯ

*Досліджено існування великого соціального розриву між класами в сучасній Україні та проблеми соціальної нерівності регіонів. Розкрито чинники надмірно високої диференціації регіонів за рівнем людського розвитку та критерії соціального розширення, що якісно змінили систему соціальної стратифікації і соціальний статус більшості громадян країни. Висвітлено дискусійне питання щодо збільшення частки оплати праці у ВВП та проведення реприватизації з метою корегування соціальної нерівності, основою якої є нерівність можливостей. Визначено напрями скорочення соціальних диспропорцій суспільства та вирівнювання соціальної нерівності регіонів.*

**Ключові слова:** соціальна стратифікація населення, соціальні диспропорції суспільства, соціальна нерівність регіонів, бідність, регіональний індекс людського розвитку, прожитковий мінімум, реприватизація, напрями соціального вирівнювання та скорочення.

**Вступ.** Період активних трансформаційних процесів в Україні вже триває майже чверть століття. Протягом цього часу населення України знаходилося під впливом багатьох факторів, що кардинально впливали на зміну його соціально-економічної структури: економічного колапсу та непрозорої приватизації середини 90-х, стабілізації та економічного зростання в період з 2000 до 2008 рр., світової економічної кризи 2008 року, наслідки якої і до цього часу неподолані та глибокої економічної кризи в якій нині опинилась Україна.

Сучасний стан соціального розвитку українського суспільства характеризується не тільки високим рівнем диспропорцій, які склалися, передусім, у великій різниці між дуже багатими групами населення і іншими соціальними стратами та виникненням соціальної нерівності регіонів України через недосконалу

соціально-економічну політику, але й вкрай складною і напруженою ситуацією в соціальній сфері. Її причини полягають в глибокій економічній кризі в якій опинилася Україна із-за анексії Російською Федерацією Автономної республіки Крим та війною, яку веде Україна з Росією і сепаратистами, підтримуваними нею, на Донбасі. Щоденно на потреби оборони країни витрачається понад 5 млн. доларів США, запроваджений 1,5 % військовий податок. Через військові дії на Донбасі зруйновано 1,5 тис. км. шосейних доріг, 33 мости, а також зруйнована не тільки транспортна інфраструктура але й велика кількість промислових підприємств та об'єкти соціальної інфраструктури (школи, дитячі садки, поліклініки та лікарні).

Із-за цього Бюджет України не отримує більше 20% запланованих надходжень, у 2014 році обсяг ВВП в Україні впав на 7%, а у 2015 р. прогнозується його спад на 7-12 %. У 2014 р. зовнішні інвестиції в Україні зменшилися на 12,2 млрд. доларів США. Через військові дії на Донбасі понад 500 тис. осіб емігрували за межі України, а понад 1,3 млн. осіб стали вимушеними переселенцями до інших регіонів України, що створило додаткове навантаження на ринок праці цих регіонів, а чисельність безробітних в Україні зросла до 2 млн. осіб.

В сучасних умовах в Україні вкрай важливою є проблема здійснення заходів економічної реформи по подоланню економічної кризи які є, на жаль, дуже жорсткими і не популярними серед населення. Це передусім стосується кількарязового збільшення вартості оплат за газ, світло та інші комунальні послуги, обмеження в обсягах зарплат працівників бюджетної сфери, збільшення пенсійного віку, зменшення на 15% пенсій у працюючих пенсіонерів, подорожчання у три рази закордонних ліків, а вітчизняних – на половину.

З огляду на це виникла необхідність внесення значних змін і корективів у здійсненні заходів соціально-економічної політики. Вона

передусім спрямовується на органічне поєднання політики фінансової стабілізації, попередження спаду виробництва, виходу з економічної кризи та економічного зростання.

**Постановка проблеми.** Сучасна соціально-економічна структура населення України зазнає впливу як загальних цивілізаційних змін, що відбуваються всередині країни, так і стратифікаційних процесів, які відбуваються у світі. Разом з тим, внаслідок особливостей історичного розвитку та специфіки сучасної кризової ситуації в Україні, складається особливий стан соціально-економічної структури населення, що значно відмінний від процесів, які відбуваються в інших країнах.

Зміни в соціально-економічній структурі свідчать про те, що за своєю природою ці процеси яскраво віддзеркалюють глибоку трансформацію українського суспільства за роки державної незалежності. Виникли нові класові утворення, змінився статус раніше існуючих груп. Особливо різко погіршився стан працівників висококваліфікованої розумової і фізичної праці. Середні верстви внаслідок зубожіння перемістилися у нижчий клас. Надзвичайно зросла поляризація на багатих і бідних. Все це говорить про руйнування старої соціально-класової структури і народження принципово нових відносин.

Процес трансформації соціально-економічної структури є складним і суперечливим. Поляризація поєднується із розмитістю меж соціальних груп. Разом з тим сюди входить стихійне формування нових соціально-класових утворень на основі різноманітних форм власності, розвитку приватних, державних і змішаних підприємств та їхньої взаємодії.

Стратегія сучасного економічного і соціального розвитку України передбачає забезпечення пріоритетності людського розвитку, що, зокрема, полягає у створенні рівних можливостей формування освітнього, творчого, трудового і в цілому людського потенціалу країни. Це стосується і подолання таких проявів нерівності як регіональна та соціальна.

Проблема нерівності є фундаментальною для сучасних суспільств. Соціальна нерівність регіонів, соціальне розшарування суспільства – одна з центральних проблем, навколо неї велось і ведеться безліч наукових і ідеологічних полемік. Головними при цьому виступають відмінності у власності, владі і статусі. Постає питання: чому деякі групи в суспільстві багатіші або мають більшу владу, ніж інші; у чому проявляється нерівність в сучасних суспільствах; чому продовжує існувати в сучасному суспільстві бідність. Система різновидів нерівності та зв'язки між ними показано на рисунку 1.

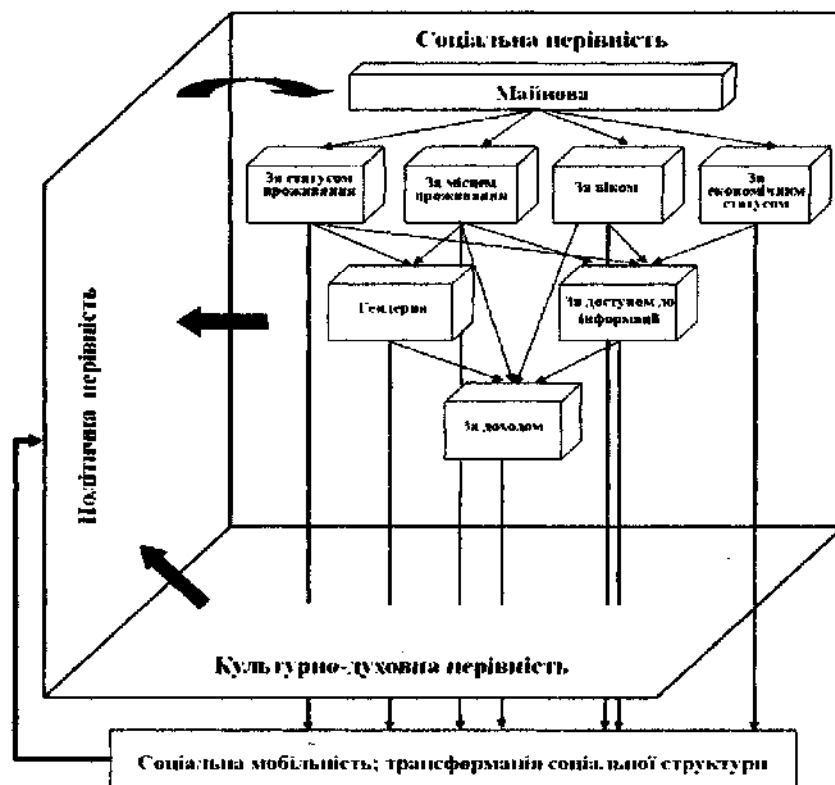


Рис. 1. Різновиди нерівності та система їх зв'язків

Нерівність регіональна є бар'єром на шляху людського розвитку.

*Метою* статті є виявлення тих аспектів соціальної нерівності регіонів і соціальних диспропорцій, котрі існують в сучасному українському суспільстві, а також визначення напрямів їх вирівнювання та скорочення великої різниці між дуже багатими групами населення та іншими соціальними стратами, що створює небезпеку формування латиноамериканського сценарію побудови класового суспільства.

**Результати.** В роки перебування України в складі колишнього СРСР розгляд цієї проблематики був би некоректний, оскільки державна ідеологія підкорялася принципу побудови безкласового суспільства, що перешкоджало адекватному розкриттю цієї теми. А сама соціальна нерівність асоціювалася з соціальною несправедливістю. Динамічна трансформація соціальних інститутів призводить до формування абсолютно нової реальності, в якій діють інші закони, сприймаються інші цінності, що є основою для розгляду цієї проблематики в нових ракурсах. Сучасне українське суспільство зазнає серйозних соціальних трансформацій, значні зміни демонструє структура соціальної стратифікації. Ці зміни обумовлені тим, що в 90-і роки позначилися нові підстави соціальної стратифікації суспільства і з тих пір почало формуватися суспільство з новим співвідношенням класів і соціальних груп, зросла відмінність в доходах, статусі, культурі, посилилася поляризація суспільства, зросла нерівність.

Моделі стратифікації, що базуються на домінуючій ролі природно-біологічних ознак індивідів, юридично закріпленої нерівності прав, походження й кровної спорідненості, у ході історичного розвитку поступилися місцем моделям соціально-економічної нерівності, чинники якої локалізуються в економічній царині і втілюються у власності на засоби виробництва, позиції у сфері зайнятості, відмінностях у доходах. Відтак зростання ролі інтелектуальних ресурсів, знань та творчих можливостей індивідів в економічному розвитку створює об'єктивні передумови для виходу на передній план чинників соціальної стратифікації особистісного характеру.

Специфікою цього процесу є зміна соціальної природи, що відбувається шляхом руйнування старих і створення нових соціальних структур і інститутів. Міняються форми і стосунки власності, форми політичної влади

і управління, система правосуддя, лад і устрій життя. Процес трансформації суспільства є безлічно переплетених між собою економічних, політичних і соціальних процесів.

Різке падіння рівня життя висококваліфікованих спеціалістів, робітників, масово інтелігенції на фоні зростаючого відчуття, даними категоріями населення своєї соціальної непотрібності, втрата соціальної ідентичності, відчуття класу веде до розмивання традиційних класових утворень, які частково стають донорами нових соціальних груп ринкового типу. Як засвідчує аналіз що прошарок спеціалістів з вищою і середньою освітою став основою базою для рекрутування нового соціально-класового утворення – підприємців.

Це засвідчує, що у більшості інтелігенції погіршилось матеріальне становище, більша її частина поставлена на межу виживання позбавлена можливості виконувати власні функції, відкинута в нижчий клас. Так, 42,9% опитаних з групи спеціалістів-гуманітаріїв віднесли себе до нижчого класу, в той час, як в кінці 80-х таких було лише 1,8%. У результат переходу до ринку інтелігенція як група зникає, розпадається ні професіоналів, декласифікується, переходячи в нижчі прошарки.

У контексті економічної нерівності населення в Україні нині виділяється два головні аспекти: 1) зайнятість не захищає від бідності, і як наслідок, породжує серйозну проблему бідності дітей; 2) вища продуктивність та інтенсивність праці не гарантує вищого доходу. Проте і праця поки що приносить вищі доходи, і лише зайнятість може забезпечити просування до вищих дохідних груп.

Дослідження нерівності за доходами у різних секторах економіки визначило, що феномен працюючих бідних спостерігається як в ринковому (29 %), так і в неринковому (32 %) секторах економіки, тобто бідність продукується й у ринкових секторах економіки.

Регіональна соціальна політика не має отожднюватися виключно або навіть переважно зі зменшенням регіональної диференціації за рівнем соціально-економічного розвитку. Її завдання полягає у створенні передумов та вмотивуванні регіональних владних структур до прискореного розвитку за перспективними напрямками, за одночасної концентрації уваги на розв'язанні найгостріших проблем людського розвитку.

Кінцевою метою державної соціально-економічної політики є поліпшення якості та три-

валості життя широких верств населення. Однак якість життя є результатом дії цілої низки об'єктивних та суб'єктивних чинників, причому останні мають як загальнонаціональний, так і регіональний характер, тобто змінюються під впливом рішень центральної або місцевої влади. До останніх належать якість та доступність переважної більшості соціальних послуг (медичних, освітніх, житлово-комунальних, транспортних); розвиток регіонального ринку праці, а отже, і сукупний попит на робочу силу; державні гарантії для непрацевдатних верств суспільства.

Узагальнюючу характеристику диференціації наявних соціальних проблем за регіонами дає регіональний індекс людського розвитку. Результати аналізу регіональних індексів людського розвитку (РІЛР), обчислених за національною методологією [1], що враховує особливості національного інформаційного забезпечення, свідчать про наявність істотних розбіжностей.

По-перше, розмах варіації (різниця між максимальним значенням індексу в Києві – 0,628 – і мінімальним в Донецькій області – 0,401) становить 47,1 % середнього значення індексу по Україні (0,482). По-друге, регіо-

нальна диференціація за індексом людського розвитку надто відрізняється від диференціації за економічними показниками, зокрема за рівнем ВДВ на одну особу. Це свідчить про те, що результати економічного розвитку не спрямовуються на гуманітарні цілі й не знаходять адекватного втілення в розвитку людського потенціалу регіону.

Зокрема, привертають увагу найнижчі значення РІЛР у економічно розвинених східних областях (рис. 2): Донецькій (0,401 – 27 рейтинг), Луганській (0,416 – 26 рейтинг) і натовість високі в аграрних Закарпатській та Полтавській (0,511 – 5-6 рейтинги) і Рівненській (0,509 – 7 рейтинг). Такі комплексні розбіжності та їх незбіг з економічними регіональними відмінностями, безумовно, вимагає коригування чинної регіональної політики.

Найпростішим і водночас комплексним індикатором оцінки ефективності регіональної політики є диференціація регіонів за рівнем людського розвитку. Національна методологія дає змогу отримати не тільки інтегральну оцінку, але й диверсифікувати її за демографічною ситуацією, рівнем розвитком ринку праці, умовами проживання населення, рівнем добробуту, освіти, станом охорони здоров'я,

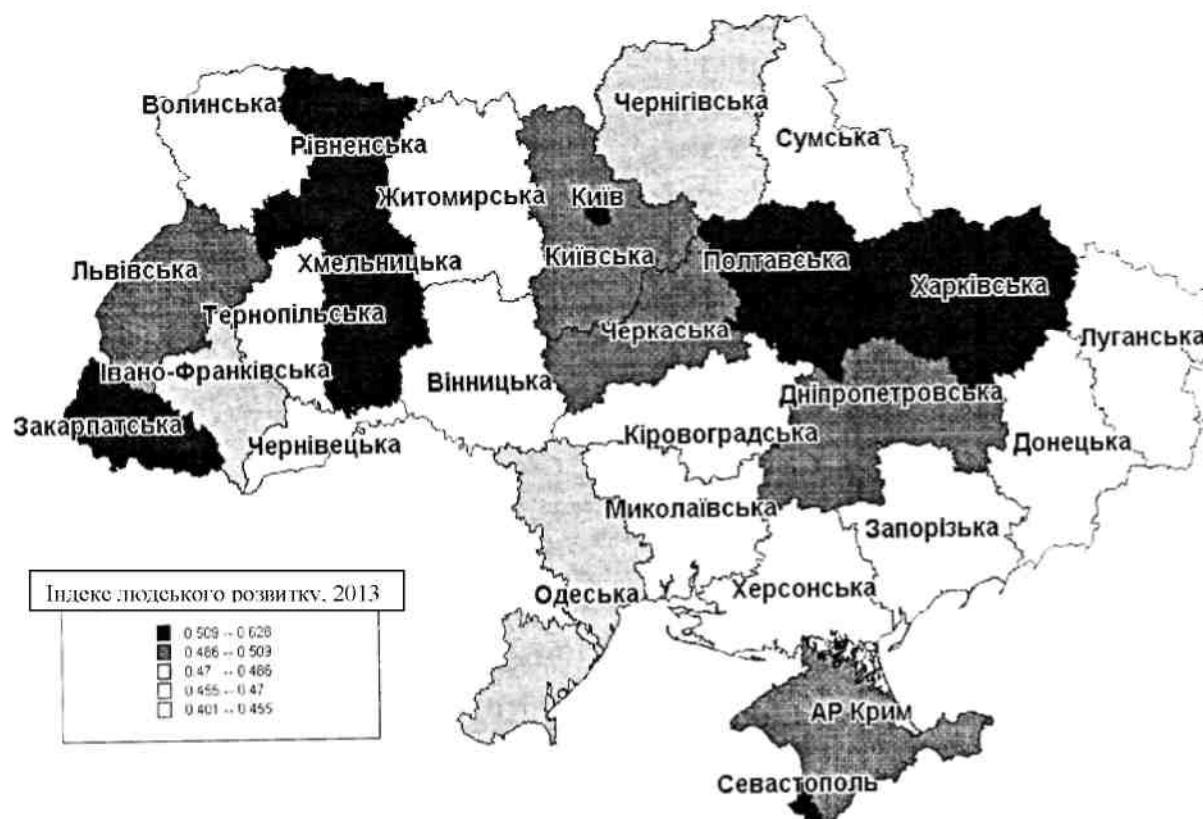


Рис. 2. Регіони України за індексом людського розвитку, 2013 р.

соціальним середовищем, екологічною ситуацією, фінансуванням людського розвитку. Однак основними чинниками регіональної варіації, як свідчить аналіз, є розбіжності у ситуації на ринках праці, у доходах, стані здоров'я та освіченості населення.

Надмірно висока диференціація регіонів за рівнем людського розвитку є результатом трьох основних чинників:

- 1) об'єктивних розбіжностей економічного розвитку та спеціалізації економіки;
- 2) різною якістю регіонального управління і різним ступенем адаптації до ринкових умов;
- 3) збереженням жорсткої фінансової централізації, успадкованої від адміністративно-командної економічної системи.

Соціальна диференціація регіонів України є надмірно високою – це стосується практично всіх складових. При цьому диференціація за індексом людського розвитку істотно відрізняється від такої за економічними показниками, зокрема за рівнем ВДВ в розрахунку на одну особу. Це свідчить про те, що результати економічного розвитку в економічно розвинених регіонах не спрямовуються на гуманітарні цілі та не втілюються в розвитку людського потенціалу регіону.

Регіональна диференціація розвитку ринку праці де формується доходи і базові можливості населення, виявляється, зокрема, у різних рівнях безробіття та його тривалості. Вона свідчить про те, що сільське населення України, як і раніше, не має доступу до значно розвиненіших міських ринків праці, а регіональна диференціація обумовлює дискримінацію значної частини населення.

Високі регіональні розбіжності в оплаті праці, обумовлені галузевими відмінностями економіки регіонів і надмірною міжгалузєвою диференціацією заробітної плати, формують розбіжності в цінах, отже, і в купівельній спроможності заробітної плати працівників бюджетної сфери, соціальних трансфертів і державних соціальних гарантій в цілому, тобто створюють складні проблеми у забезпеченні єдиних національних стандартів рівня життя населення країни, у подоланні бідності та становленні середнього класу.

За рівнем смертності населення Україна випереджає всі європейські країни за винятком Росії, а в деяких областях параметри режиму смертності, передусім чоловіків, взагалі не відповідають стандартам розвинених країн у XXI столітті.

В Україні існують різні стандарти надання освітніх послуг, диференціація яких визначається переважно місцем проживання, що спричинює надзвичайні регіональні розбіжності в рівнях освіченості населення і суперечить нормам Конституції України.

Стрімкий рух у бік суспільства ринкового типу призвів до трансформації системи соціальної стратифікації українського суспільства і критеріїв соціального розшарування. Колишні параметри соціальної стратифікації, що оформляли соціальну структуру радянського суспільства, втратили своє значення. З'явилися абсолютно нові критерії соціального розшарування, виникла необхідність аналізу значущості таких критеріїв, як «володіння власністю», «наявність фінансово-економічного капіталу», «соціальний престиж» і інші. Ці зміни упродовж декількох років якісно змінили, і систему соціальної стратифікації, і соціальний статус більшості її членів. Радикальні зміни в політичному і економічному устрої країни призводять до реконструкції раніше існуючої соціальної системи.

В окремих дослідженнях стверджується, що закріпленість різних груп людей за відповідними сферами діяльності є основою соціальної нерівності. Соціально-економічний поділ праці виступає не тільки як наслідок, але й причиною присвоєння одними людьми влади, власності, престижу і відсутності ознак просування в суспільній ієрархії для інших [2, с. 57–58].

Соціологічний аспект проблеми ідентифікації індивіда з тією чи іншою економічною групою пов'язаний із достовірністю та обґрунтованістю емпіричної інформації щодо віднесення його до певної страти та факторами, що детермінують даний процес. Тому питання достовірності та обґрунтованості ідентифікації з економічною групою потребує перенесення його в площину верифікації суб'єктивних (оціночних) показників матеріального становища, рівня та якості життя [3, с. 112–113].

Суспільство, що сформувалося, характеризується значним розривом між низькодоходними і високодоходними групами населення, концентрацією більш ніж третини усіх прибутків в розпорядженні менш ніж 15% населення. Зрозуміло, що в ситуації, що склалася, соціальна нерівність може лише загострюватися.

Проте серед соціальних проблем, які нині існують в Україні, найбільшу стурбованість викликають ті, які порушують презумпцію соціальної справедливості:

- а) нерівність, котра посилюється;
- б) значна регіональна диференціація в якості життя;
- в) неспроможність повсюдного забезпечення належного базового рівня охорони здоров'я й освіти.

Становище, що склалося, обумовлене наявністю низки суттєвих деформацій системи соціального захисту та соціальної політики України.

У зв'язку з проблемою майнового розшарування населення набуває соціальної гостроти проблема формування соціально-економічних нормативів – мінімальних державних гарантій щодо прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати, пенсії, їхнього співвідношення. Згідно з світовим досвідом, прожитковий мінімум – це мінімально гарантований державою доход, який забезпечує працівникові середній рівень життя, нормальні умови для відтворення і розвитку робочої сили, тобто виконує функції соціального захисту.

Після оплати праці найбільш вагомим джерелом доходів домогосподарств України є пенсії. Так, за оцінками Світового банку у 2012 р. доходи 10% найбільш забезпеченого населення України перевищували доходи 10% найменш забезпеченого населення більш ніж у 55 раз. За іншими оцінками у 2013 р. співвідношення між грошовими доходами 10% найбільш забезпечених і 10% найменш забезпечених груп населення перевищувало у 12 разів, тоді як у розвинених країнах цей коефіцієнт значно менший. Так, у Німеччині доходи 10% найбагатших (верхній дециль) перевищують доходи 10% найбідніших (нижній дециль) у 6,9 разів, Канаді та Японії – 3,7 рази; у Швеції розрив у кінцевих доходах верхнього і нижнього децилів становить 2,7 рази, тобто менше, ніж у будь-якій високорозвиненій країні.

Стаття 1 і 3 Конституції України визначають Україну як соціальну державу [4], а це означає, що її політика має бути спрямована на створення умов, які забезпечують гідне життя кожному членові суспільства, гарантії рівності соціальних можливостей. За Конституцією, в Україні як у соціальній державі доходи громадян повинні бути не нижчими за прожитковий мінімум, що є стандартом та державною гарантією мінімальних потреб людини.

Проте недосконалою залишається й система розрахунку самого прожиткового мінімуму. Вона є не лише застарілою, але й, по суті, нелегітимною, оскільки склад споживчого коши-

ка, який є основою розрахунку прожиткового мінімуму, був затверджений ще у 1992 р. й відтоді суттєво не переглядався. Згідно ж Закону України «Про прожитковий мінімум» [5], набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення мають переглядатися не рідше одного разу на п'ять років.

Проте, середній показник шкали заробітної плати за деякими видами економічної діяльності менший за вартість споживчого кошика, і його забезпечення не гарантує забезпечення конституційних прав. Досить показове становище з мінімальною заробітною платою, яка згідно законодавства повинна визначатися на рівні прожиткового мінімуму а відповідно до вимог Європейської соціальної хартії має складати більше 2,5 розміру прожиткового мінімуму.

В цьому контексті актуальності набуває процес «перерозподілу» отриманих доходів власників на користь найманих працівників, а саме, зростання частки оплати праці в структурі собівартості продукції, хоча це питання є досить дискусійним з погляду принципів ринкового ціноутворення продукції в конкретних галузях та суперечить «духу» функціонування класичного ринку.

Ще слід зазначити, що показник «частка заробітної плати у собівартості продукції» вітчизняною статистикою не визначається з 1990 року у зв'язку з переходом її на міжнародні стандарти, які не передбачають облік і розрахунок зазначеного показника. Замість нього введено інший – «витрати на оплату праці у структурі витрат на виробництво».

Ні серед країн ЄС, ані у США не існує нормативного-правового визначення (або встановлення) якогось конкретного рівня частки оплати праці у ВВП або собівартості продукції. Проте частка оплати праці у цих країнах є досить високою: у 2012 році в середньому у країнах Європи вона сягала 47,6 % ВВП, зокрема у країнах «старої» Європи – 49,3 % ВВП (при цьому частка валового операційного прибутку та змішаного доходу становила відповідно 40,1 та 38,3%). Найвище значення частки оплати праці у ВВП було у Швейцарії (62,1 %), Ісландії (58,5 %), Великобританії (55,5 %), Швеції (54,1 %), Данії (52,9 %), Франції (51,9 %), у США вона становила 55,5 %, а в Японії – 51,6 % [6, с.73].

Так, якщо розглядати дану проблематику з позиції ринкового ціноутворення, то справді частка витрат на оплату праці у структурі ви-

## Розмір прожиткового мінімуму в Україні\*

Встановлюється з	Діти віком до 6 років	Діти віком від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, які втратили працездатність	Загальний показник	Законодавча підстава
01.01.2010	755	901	869	695	825	ст. 52 Закону від 27.04.2010 № 2154-VI [10].
01.04.2010	767	917	884	706	839	
01.07.2010	771	921	888	709	843	
01.10.2010	787	941	907	723	861	
01.12.2010	799	957	922	734	875	
01.01.2011	816	977	941	750	894	ст. 21 Закону від 23.12.2010 № 2857-VI [11].
01.04.2011	832	997	960	764	911	
01.10.2011	853	1022	985	784	934	
01.12.2011	870	1042	1004	800	953	
01.01.2012	893	1112	1073	822	1017	ст. 12 Закону від 22.12.2011 № 4282-VI [12].
01.04.2012	911	1134	1094	838	1037	
01.07.2012	917	1144	1102	844	1044	
01.10.2012	930	1161	1118	856	1060	
01.12.2012	961	1197	1134	884	1095	
01.01.2013	972	1210	1147	894	1108	ст. 7 Закону від 06.12.2012 № 5515-VI
01.01.2014	1032	1286	1218	949	1176	
01.01.2015	1167	1455	1378	1074	1330	

\* Складено за матеріалами сайту: Прожитковий мінімум у 2012, 2013, 2014, 2015 роках – Західна Консалтингова група [8]

трат на виробництво, не є предметом законодавчого регулювання, оскільки фактичні пропорції складаються за підсумками діяльності підприємства відповідно до існуючої структури та вартості основних факторів виробництва: основних фондів, сировини, матеріалів та праці, і є залежними від видів виробництва та існуючих технологій. Таким чином, розмір частки витрат на оплату праці у структурі витрат на виробництво буде більше у тих галузях, де більше ручної праці, а високий розмір цієї частки у ВВП економічно розвинених країн світу пояснюється, зокрема, значним розвитком сфери послуг, яка має високу долю затрат живої праці.

Розмір частки витрат на оплату праці залежить від видів виробництва та існуючих технологій. Вона, фіксує значні відмінності між галузями в органічній і технічній будові капіталу, капіталоозброєності праці, матеріаломісткості продукції тощо, що ускладнює ви-

значення на законодавчому рівні мінімальної частки зарплати у структурі собівартості продукції.

Збільшення частки заробітної плати у загальних витратах на виробництво продукції призведе до збільшення загальних витрат і, як наслідок, до збільшення ціни виробництва, що зробить продукцію менш конкурентоспроможною. Навіть якщо ціна буде фіксованою (що в ринкових умовах може потребувати бюджетного дотування) це призведе до скорочення прибутків підприємств, а отже, і до скорочення працівників, доходів бюджету та можливостей інноваційного розвитку.

Отже, нині частка фонду оплати праці в структурі собівартості продукції більшості українських підприємств становить близько 12%. В промислово розвинених країн ця частка сягає 35%.

В той же час аксіомою є те, що приватний капітал не зацікавлений у створенні суспіль-

них благ і тільки держава за допомогою своєї фіскальної політики «змушує» ділитися власників активів з соціально менш захищеними групами населення. Зокрема, сумарні статки двохсот українських багатіїв за 2011 рік досягли \$85,2 млрд. Якщо їх порівняти з доходами державного бюджету України за 2011-й рік, які, за даними Міністерства фінансів, склали 314,6 млрд. грн., то виходить, що сумарні статки 200 найбагатших українців дорівнюють 679,8 млрд. грн. (у перерахунку за офіційним курсом НБУ станом на 2011р. – 7,98 грн. за \$1) і таким чином в 2,1 рази більші, ніж доходи національного бюджету в 2011 році [7].

Приватизація в умовах авторитарного режиму створила олігархічний тандем влади та потужних фінансово-промислових груп. Влада забезпечує олігархам дешевий і неконкурентний продаж державного майна, а олігархи організують для неї фінансову та політичну підтримку. Виконавши певну позитивну роль після розвалу СРСР, олігархічний капітал став гальмувати подальше економічне зростання. Посилена експортна орієнтація, реіндустріалізація та пріоритетний розвиток сировинних галузей, монополізація ринків, тіньова економіка почали блокувати розвиток економіки України.

Якщо простежити структуру доходів то видно, що джерела доходів, за якими спостерігається позитивне відхилення більш забезпеченої групи від менш забезпеченої (різниця між групами за середньодушовими загальними доходами на місяць тут складає 6,4 рази), це – пенсії (+19,7%) та оплата праці (+15,5%); менша – доходи від підприємництва та самозайнятості (+5,8%). Натомість менш забезпечені змушені хоч трохи «компенсувати» розрив у доходах за рахунок грошової допомоги інших людей, що часом є досить принизливим, (грошова допомога від родичів та інших осіб – на 15,0% більше), доходу від власності (5,6%) та стипендій (5,4%), переважно важкої фізичної праці (доходи від продажу сільгосппродукції у них на 4,9% більше, ніж у більш забезпеченої групи) та аліментів (3,4%). Інші джерела (доходи від продажу особистого і домашнього майна, доходи від продажу нерухомості) не надто відрізняються в обох групах. Тобто розшарування за доходами як негативний факт сам по собі, для менш забезпеченої групи ще й сполучене в багатьох випадках з відносно більшими зусиллями заради виживання.

Аналіз проблем бідності і багатства в економіці країни припускає використання вза-

ємодоповнюючих підходів: інтернальних та екстернальних. Успіх у боротьбі з бідністю може бути досягнутий тільки при роботі одночасно в двох напрямках. По-перше, стимулювання продуктивного використання головного капіталу бідних – робочих рук, така політика повинна передбачати мобілізацію ринкових стимулів, соціальних і політичних інститутів, всієї інфраструктури і можливостей сучасних технологій; по-друге, забезпечення населення основними соціальними послугами. Обидва напрямки взаємно підсилюють один одного і не дають ефекту окремо. Україна постала перед необхідністю проведення структурної трансформації своєї економіки, і частиною цього процесу неминуче стане перегляд прав власності, набутих під час приватизації.

Економіки західних країн неодноразово проходили через аналогічні процедури. Навіть консервативна Великобританія переглядала умови приватизації. В 1997-му році об'єктами перегляду умов приватизації стали найбільші компанії: BAA, BG, British Telecom, British Energy, Centrica, National Power, PowerGen та ін.

Тому замість проблеми бідності слід вести мову і розв'язувати проблему соціальної нерівності, основою якої є нерівність можливостей. Це означає, що потрібно боротися не з бідністю як такою, а за створення умов, що забезпечують людям рівні можливості для зростання і розвитку.

Серед напрямів соціального вирівнювання регіонів України слід виділити наступні:

а) Інституційне забезпечення регіональної політики.

Подолання соціальної нерівності регіонів України потребує зміни повноважень органів центральної та місцевої влади і адекватної трансформації системи фінансування, передусім бюджетного. Якщо сьогодні йдеться про делегування значної частини державних функцій щодо соціального розвитку місцевим органам влади, то вже в ближчому часі слід не тільки вести мову, а чітко розмежовувати повноваження. Функції загальнонаціонального характеру мають виконувати центральні органи влади і саме до них мають надходити необхідні кошти.

Надання більшої фінансової самостійності органам місцевого самоврядування, трансформація взаємовідносин з центром, перерозподіл повноважень та відповідальності між рівнями влади щодо надання соціальних послуг насе-



ленню, вдосконалення механізму міжбюджетних трансфертів, збільшення доступу органів місцевого самоврядування до кредитних ресурсів, зміни у фіскальній політиці нададуть можливість повніше і ефективніше використовувати наявний потужний потенціал великих промислових міст для забезпечення кращої якості життя населення країни.

Трансформація взаємовідносин центр-регіон має ґрунтуватися на встановленні нових критеріїв відповідальності керівників органів місцевого самоврядування і розпорядників бюджетних коштів (юридичної, фінансової та особистої) і впровадження нових принципів та механізмів формування взаємовідносин влада-громадськість щодо формування програм, механізмів звітності та громадського контролю.

#### б) Вирівнювання доходів населення різних регіонів.

Регіональна диференціація заробітної плати визначається об'єктивними та суб'єктивними чинниками.

До перших відноситься передусім специфіка регіональних економік, а до других – ступінь вміння і бажання місцевої влади впливати на ситуацію. Вкрай необхідний перехід від моделі конкурентоспроможності економіки, яка спирається на дешевизну (товарів, послуг і робочої сили) до моделі, орієнтованої на високу якість (товарів, послуг і робочої сили). Це позитивно позначиться на фінансовій стабільності регіонів України: призведе до зниження масштабів впливу кваліфікованої робочої сили та збільшення доходів місцевих бюджетів через зростання обсягів прибуткового податку. Проте механічне підвищення оплати праці держава можна забезпечити лише в бюджетній сфері, ризикуючи при цьому макроекономічною стабільністю і збалансованістю місцевих бюджетів, які фінансують більшість бюджетних установ. Підвищення мінімальної заробітної плати спричинить зростання середніх показників зарплати у недержавному секторі, але при цьому на малих підприємствах може зрости тінізація заробітків.

Для забезпечення зростання заробітної плати доцільно формувати ефективні стимули для роботодавців. Серед них може бути цільова підготовка кваліфікованої робочої сили коштом місцевих бюджетів або дольова участь у цьому роботодавця і місцевої влади, надання певних пільг та преференцій, що визначаються місцевими органами влади, спільна побудова гуртожитків. Ще один напрям – участь пред-

ставників місцевої влади в тристоронніх переговорах за аналогією процесу соціального діалогу на національному рівні. Особливою проблемою є вирівнювання доходів за допомогою соціальних трансфертів – субсидії, допомоги.

#### в) Забезпечення доступності якісних медичних послуг.

Для забезпечення доступності якісних загальних та спеціалізованих лікувально-профілактичних послуг усі повноваження і відповідальність щодо надання цих послуг мають бути передані місцевим органам влади. Водночас у функціях держави має залишитися формування мінімальних соціальних стандартів цих послуг: очікування прийому у лікаря загального профілю не більше 18 годин; очікування прийому у лікаря вузької спеціалізації не більше 24 годин; очікування допомоги у травмпункті не більше 1 години; очікування планової операції не більше 30 діб; очікування стаціонарного лікування не більше 12 годин після направлення; очікування швидкої медичної допомоги не більше 15 хвилин (у сільській місцевості не більше 25 хвилин) після виклику; 100 % доступність необхідних медичних послуг для осіб з особливими потребами; застосування графіку персонального лікування для найуразливіших верств населення.

#### г) Напрями забезпечення рівного доступу до якісних освітніх послуг.

Проблема якості освітньої підготовки набула принципово нового значення з переходом до ринкової економічної системи. І пов'язане це передусім із змінами вимог до знань та професійних навичок, формуванням економіки нового типу – економіки знань. Якщо парадигмою педагогіки адміністративно-командної системи було набуття та відтворення учнями заздалегідь сформованих знань то сучасний світ вимагає не стільки готових знань, скільки навичок гнучкої поведінки і вмінь розв'язувати проблеми, що виникають за постійно змінюваних ситуацій.

Загалом модернізацію системи освіти слід спрямувати на забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки, культури і соціальної практики. Управління системою освіти має здійснюватися на тристоронніх засадах – центральний уряд, місцева влада, вищий навчальний заклад, школа.

**Висновки.** Соціальна нерівність викликана багатьма чинниками: нерівністю займаних соціальних позицій; контролем над найбільш рідкісними ресурсами; правом доступу до

дефіцитних чинників виробництва; нерівномірністю розподілу прибутків; неоднаковим майновим положенням; відмінностями в споживанні; нерівністю інтелекту і знань.

У світовій практиці прийнято вважати проявом нерівності бідність, а тому засоби подолання зводяться до засобів боротьби з бідністю.

Інститути соціальної сфери неможливо модернізувати, не торкаючись усього кола фундаментальних соціально-економічних складових життя суспільства. З метою вирішення основних соціально – економічних суперечностей, що склалися, на нашу думку, необхідно реалізувати наступні завдання:

- здійснити перехід до субсидіарної моделі держави. Це означає доступність в тому числі і оплатність для всіх громадян базових соціальних послуг, перш за все освіти та охорони здоров'я; перерозподіл соціальних витрат держави на користь найбільш вразливих груп населення; скорочення соціальної нерівності;
- реформувати моделі розподілу доходів, передусім в контексті підвищення і оптимізації частки заробітної плати найманих працівників і доходів самозайнятого населення у ВВП. Від вирішення цієї задачі залежить побудова національної системи соціального захисту, що визначає макроекономічне співвідношення заробітної плати, що виплачується, і тієї її частини, що законодавчо резервується на пенсійне, медичне та інші види соціального страхування.

Подолання диспропорцій у розвитку регіонів не означає вирівнювання їх за економічними показниками, за рівнем виробництва на одну особу. Ідеться передусім про стандартизацію рівня життя населення, забезпечення рівного доступу до якісних освітніх та медичних послуг, сучасного впорядженого та комфортного житла, забезпечення рівних умов зайнятості як основного джерела доходів населення.

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), – 1996. – № 30. – С. 141.

2. Балакірєва О. М., Ноур А. М. Соціально-трудова статус та розшарування за доходами як детермінанти соціального самопочуття та економічної поведінки населення України / О. М. Балакірєва, А. М. Ноур/ за ред. акад. Геєця В. М. // Економіка і прогнозування. Науково-аналітичний журнал. – К. : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2010. № 1 – С. 111–129.

3. Коваліско Н. В. Стратифікаційні порядки суспільства: концептуальні уявлення та досвід вивчення. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 240 с.

4. Кокоріна Л. О. Положення інтелігенції в умовах трансформації соціально-економічних систем суспільства // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна –2000. – № 462. – С.179-182.

5. Кузьменко В. В. Зарубіжний досвід визначення частки оплати праці у ВВП та собівартості продукції / В. В. Кузьменко // Вісник Хмельницького національного університету 2009. – № 5, Т. 2 – С. 72–76.

6. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л. М. Черенько, О. В. Макарова, за ред. Е. М. Лібанової. – У 2-х томах. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 436 с.

7. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан. – К., 2002. – 123 с.

8. Паніна Н. В. Українське суспільство у 1994-2005 рр.: соціологічний моніторинг. – К.: ТОВ «Видавництво Софія», 2005. – 160 с.

9. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV// Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 38 – ст. 348.

10. Про Державний бюджет України на 2012 рік: Закон України від 22.12.2011 № 4282-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 34-35. – ст. 414.

11. Романюк М. Д. Соціальна політика України: сучасна стратегія, регіональні пріоритети // Вісник Прикарпатського університету. Економіка – Івано-Франківськ: Плай, 2011. – Вип. 8. – С. 3-10.

12. Четурко Г. Соціальна нерівність і сфера зайнятості // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / за ред. д-ра. екон. наук В.Ворони, д-ра соц. наук М. Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2008. – С. 56–66.

13. Західна Консалтингова група [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Прожитковий мінімум у 2012, 2013, 2014, 2015 роках. Режим доступу: <http://www.zkg.ua/aktualne-fahivtsyam/prozhitkoviy-minimum-2012-2013/druk.html> 02.10.2015. Дата звернення: 03.02.2015.

*Existence of large social break between classes in modern Ukraine and problems of social inequality of regions has been analysed. Factors of extensively high differentiation of regions in the level of human development and criteria of social stratification, which has qualitatively changed the system of social stratification and social status of most citizens of the country, has been exposed. A debatable question in relation to the increase of part of payment of labour in GDP and realization of re-prevatisation with the aim of correction of social inequality, the basis of which is inequality of possibilities, has been highlighted. The directions of reduction of social disproportions of society and smoothing of social inequality of regions have been determined.*

**Key words:** social stratification of population, social disproportions of society, social inequality of regions, poverty, regional index of human development, cost of living, re-prevatisation, directions of social smoothing and cutback.